

Diagnostika rodinného prostředí žáka

1. Orientace v podmínkách rodinného prostředí (materiálně-ekonomických, demograficko-psychologických a kulturně-pedagogických).
2. Nové jevy v současných proměnách rodinného života
3. Funkce rodiny a pásma její funkčnosti
4. Charakteristické rysy funkční rodiny
5. Materiály a doporučení pro diagnostiku rodinného prostředí žáka

LITERATURA: HELUS, Z. Sociální psychologie pro pedagogy. Praha: Grada, 2007.

MATĚJČEK, Z. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha: SPN, 1992.

MATOUŠEK, O. – KROFTOVÁ, A. Mládež a delikvence. Praha: Portál, 1998.

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

SOBOTKOVÁ, I. Psychologie rodiny. Praha: Portál, 2001.

STŘELEČEK, S. Rodina jako výchovný činitel. In Střelec, S. (Ed.) Studie z teorie a metodiky výchovy II. Brno, Masarykova univerzita 2005, s. 109–123.

Otázky:

1. Co bych měl(a) vědět o rodinném prostředí svých žáků?
2. Jakými způsoby a od koho mohu tyto informace získat?

3. Jak mohu využívat získané údaje ve prospěch žáka?

Ad1) Orientace v podmínkách rodinného prostředí:

Materiálně - ekonomické faktory rodinného prostředí

můžeme rozdělit do několika skupin. Patří sem především:

- otázka zařazení rodiny a jejích aktivit do ekonomického makrosystému společnosti,
- individuální spotřeba rodiny jako součást životního způsobu rodiny a z toho plynoucí aspekty,
- problematika zaměstnanosti rodičů, otců i matek a vliv této skutečnosti na děti,
- vliv techniky a technických prostředků na život současné rodiny a některé další otázky, např. materiální podmínky pro zájmovou činnost dětí, pro přípravu dětí do školy a podobně.

Demograficko – psychologické podmínky rodinného prostředí

zahrnují v našem pojetí především dva okruhy problémů:

- přirozenou strukturu rodiny a aspekty vyplývající z působení otcovského, mateřského, sourozeneckého a prarodičovského,
- vnitřní stabilitu rodiny jako základnu emocionální atmosféry rodinného prostředí a předpoklad existence a přirozeného rozvíjení všech dimenzí rodinného života.

V kulturně – pedagogické stránce rodinného prostředí se kromě některých již zmíněných faktorů odráží především:

- hodnotová orientace a vzdělání rodičů,
- míra pedagogizace rodinného prostředí- patrná například z připravenosti rodiny na výchovu dětí a z účelného využívání pedagogických prostředků v souladu s privátními a společenskými záměry a některé další podmínky, které mají vliv na vytváření postojů dětí k lidem, ke vzdělání, práci, kultuře, politice a vůbec k životu.

Ad2) V souvislosti s rodinným životem se ve vyspělých evropských zemích objevují v posledních desetiletích následující trendy:

- pokles sňatečnosti a pokles porodnosti,
- zvyšování věku, ve kterém vstupují lidé do prvního manželství,
- rostoucí počet rodin, ve kterých pečuje o dítě jeden z rodičů,
- nárůst počtu lidí, kteří spolu mají děti bez oficiálního sňatku,
- zvyšující se počet lidí žijících bez dětí v nesezdaném soužití,
- trvale stoupající počet rozvodů,...

Jedna ze stěžejních proměn života současné rodiny souvisí v mnoha zemích světa se změnami v postavení žen a feminismus je pojem, pod který je přiřazována značná část těchto změn. Feministické hnutí je tradičně chápáno jako hnutí, které vychází z přesvědčení o nevýhodné situaci žen ve společnosti, o jejich horším postavení ve srovnání s muži a potřebě dosáhnout cíle, aby byla žena chápána jako individualita se svými vlastními právy a možnostmi pro plnohodnotné uplatnění v profesi, v partnerském, v rodinném a v občanském životě. Feminismus prošel různými fázemi svého vývoje a také v současné době je rozlišováno v tomto hnutí několik směrů.

Přes rozmanitost feministických proudů existuje určitý základní rámec univerzálních feministických požadavků:

1. stejné mzdy žen a mužů za stejnou práci;
2. stejné příležitosti a stejný přístup ke vzdělání mužů a žen;
3. společné formy péče o děti;
4. právní a finanční nezávislost všech žen;
5. ochrana všech žen bez ohledu na jejich status před jakýmkoliv formami násilí;
6. přeformulování všech zákonů, ale i přestrukturování institucí, které zvýrazňují mužskou dominanci a umožňují agresi mužů vůči ženám (Velký sociologický slovník, 1996, s. 308 – 309).

Ad3) K základním tématům sociologie rodiny patří zkoumání rodinných funkcí. Funkce rodiny jsou většinou chápány jako úkoly, které plní rodina jednak vůči svým příslušníkům, ale také ve vztahu ke společnosti.

Za základní funkce rodiny jsou považovány funkce: ekonomicko – zabezpečovací, biologicko – reprodukční, odpočinku a regenerace tělesných a duševních sil, emocionálně – ochranná a funkce výchovně – socializační .

Výchovně – socializační vlivy rodiny jsou spolu s jejími emocionálně – ochrannými úkoly považovány za nejvýznamnější součásti působnosti rodiny na dítě.

Rodina má zpravidla podstatný podíl na obou prolínajících se procesech (výchově i socializaci), jimiž každý jedinec v průběhu svého života prochází.

Jednou z možností, která se stala součástí standardního sociálně – pediatrického diagnostikování rodiny v České republice je stanovení čtyř pásem její funkčnosti podle J. Dunovského:

- funkční rodina – nenarušená, schopná zabezpečit dítěti dobrý vývoj a prosperitu,
- problémová rodina – s výskytem poruch některých funkcí, které však vážněji neohrožují rodinný systém a vývoj dítěte v něm. Rodina je schopna řešit tyto problémy sama nebo s pomocí jiných,
- dysfunkční rodina – s výskytem vážnějších poruch některých nebo všech rodinných funkcí, které bezprostředně ohrožují rodinu jako celek a především vývoj dítěte; tato rodina potřebuje soustavnou pomoc ze strany odborníků,
- afunkční rodina – poruchy jsou takového rozsahu a kvality, že rodina přestává plnit svůj základní účel. Dítěti závažným způsobem škodí nebo dokonce ohrožuje jeho existenci; řešením je umístění dítěte v náhradní rodinné výchově (Dunovský, 1986, s. 38).

V odborné literatuře se můžeme setkat s příklady typologických přehledů zaměřených na některé z těchto jevů . Charakteristikami nejčastějších typů problémově zatížených rodin se například zabývá Z. Helus, který v tomto smyslu rozlišuje a charakterizuje: nezralou rodinu, přetíženou rodinu, ambiciózní rodinu, perfekcionistickou rodinu, autoritářskou rodinu, rozmazlující rodinu, liberální a improvizující rodinu, odkládající rodinu a disociovanou rodinu. (Helus ,2007, s. 153-163)

Optimistický pohled na budoucnost rodiny plyne z přesvědčení, že hodnotná lidská osobnost potřebuje komunikaci a sdílení, potřebuje stálý okruh nejbližších lidí, potřebuje domov. Lidská potřeba překročit sebe sama nalézá svůj prvotní, základní výraz v přání mít děti a v pečování o ně. „Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává ... Rodina dítě orientuje na určité hodnoty, vystavuje ho určitým konfliktům, poskytuje mu určitý typ podpory ... . Bez osobního vysoce angažovaného zaujetí rodičů na osudu dětí by se děti vychovat nedaly“ (Matoušek, 1997, s. 8).

Ad4) Při posuzování charakteristických rysů funkční rodiny opíráme o shrnutí, ke kterým dospěl na základě analýz zahraničních i českých výzkumných nálezů O. Matoušek. Funkční rodina se například projevuje:

- a) ve vnitřních vztazích tím, že na sebe berou její členové ohledy a respektují se,
- b) existuje v ní pevná aliance mezi rodiči, jasná hierarchie odpovědnosti,
- c) pozitivním hodnocením jedinečnosti jednotlivců,
- d) rovnováhou mezi potřebou sdílení a potřebou soukromí, ...,
- e) při komunikaci mezi příslušníky rodiny mluví každý za sebe,
- f) je otevřená pro nové myšlenky a nová řešení problémů,
- g) v komunikaci je hodně humoru,
- h) realita je rodinou interpretována nezkresleně a v intencích tradic, které rodinu hodnotově orientují,
- i) v emoční atmosféře je patrné uspokojení ze vzájemného kontaktu. „Každá rodina má jinak nastaven svůj emoční termostat a určit hranici mezi přátelským popichováním a odmítavým ironizováním může spíše ten, kdo je dokonale zasvěcen do přediva signálů, tedy člen rodiny...“ (Matoušek, 1997, s. 133).

Závěry z výzkumů rodin konstatují také celou řadu dalších kvalitativních údajů o vztazích mezi rodiči a dětmi ve funkčních rodinách, například:

- oba rodiče vnímají děti podobně a mají vůči dětem podobná očekávání,
- rodiče děti povzbuzují k řešení problémů, a to i v případech, kdy s řešením dítěte nesouhlasí,
- rodiče se mohou zcela přiměřeně starat o děti, i když nemají šťastné manželství,
- rodiče mají v rodině jednoznačně vedoucí roli a hranice mezi generacemi je zcela jasná,
- pokud se rodiče v názorech na děti liší, nediskutují o tom před dětmi a děti do tohoto sporu nevtahují,
- děti mohou rodičům vzdorovat, rodiče však hlídají meze tohoto vzdorování,
- rodiče děti přiměřeně oceňují za úspěchy,
- rodiče vyjadřují ambivalentní postoj k postupující nezávislosti svých dětí ...

Charakteristické znaky pro funkční a dysfunkční rodiny jsou ve výzkumných závěrech zpravidla uváděny v bipolárních souvislostech. Nevyplyvá z nich, že například funkční rodiny nemají spory, nemají komunikační nejasnosti, nemají rigidní stereotypy, takových projevů je však relativně méně, nepřevažují.

Ad5) Přehled základních komunikativních, konzultativních a poradenských dovedností třídního učitele, žádoucích pro vznik a rozvíjení kooperačního vztahu mezi třídním učitelem a rodiči žáků:

- a) dovednost navazovat kontakt s rodiči svých žáků,
- b) dovednost vhodně sdělit výsledky svých zjištění jednotlivým rodičům nebo celé skupině rodičů,
- c) dovednost iniciovat a řídit diskuse s rodiči žáků,
- d) dovednost sdělovat požadavky a instrukce k jejich splnění tak, aby vytvořily podmínky pro jejich přijetí rodiči,
- e) dovednost přesvědčit rodiče o tom, že učitelé záleží na příznivém edukačním vývoji každého žáka.

Osnova rozhovoru s třídní učitelkou (třídním učitelem)

(Úvod – obava začínajícího učitele ze spolupráce s rodiči svých žáků, provázená snahou vyhnout se chybám).

1. Jak hodnotíte celkově zájem rodičů o práci svých dětí ve škole (například odhad – kolik % rodičů má zájem o pravidelnou spolupráci s třídním učitelem a čím je tento zájem především motivován).
2. Dá se podle Vašeho mínění obecněji charakterizovat skupina rodičů, která má o spolupráci s Vámi trvalejší zájem (například – vzdělanější rodiče, rodiče dobře prospívajících žáků, výhradně matky, atd.).
3. Které způsoby spolupráce s rodiči se Vám osvědčily (individuální, skupinové, hromadné, písemné, úřední hodiny...) a v jakých souvislostech?
4. Co oceňujete na spolupráci s rodiči žáků, jaký efekt Vám přináší?
5. Co považujete obecně za nejvýznamnější překážky (bariéry) ve spolupráci učitele s rodiči?
6. Co by měl podle Vašeho názoru vědět učitel o rodinném prostředí žáka?
7. Co byste doporučili začínajícím učitelům pro jejich efektivní spolupráci s rodiči žáků?
8. (Další otázky podle vlastního uvážení)

Osnova rozhovoru s rodičem žáka (studenta) o spolupráci s třídní učitelkou (třídním učitelem)

1. Chodí Vaše dítě do školy rádo nebo nerado? Proč?
2. Jaké jsou Vaše představy o dosaženém vzdělání a profesi Vašeho dítěte?
3. Spolupracujete se školou, kterou navštěvuje Vaše dítě (pravidelně, příležitostně, nepovažuji to za potřebné...)?
4. Které způsoby spolupráce s třídní učitelkou (třídním učitelem) Vám nejvíce vyhovují (individuální rozhovory, společné schůzky, písemné kontakty, žádné...)?

- 5.Co oceňujete (jako rodič) na třídní učitelce (třídním učiteli) Vašeho dítěte?
- 6.Co by se mělo změnit v přístupu učitelů k rodičům a rodičů k učitelům, aby se stali lepšími partnery?
- 7.Jak celkově hodnotíte práci školy, kterou navštěvuje vaše dítě (s čím jste spokojeni, k čemu máte výhrady, s čím naprosto nesouhlasíte...)?
- 8.(Další otázky podle vlastního uvážení)

Přehled vybraných (nejčastěji uváděných) doporučení a rad učitelům pro jejich efektivní spolupráci s rodiči žáků:

- Je důležité, aby rodiče od prvních setkání s Vámi cítili, že jsou ve škole vítáni a že dostanou užitečné informace.
- Chovejte se k rodičům svých žáků jako k sobě rovným. Vědí o svém dítěti více než Vy a znají ho déle než Vy. Neostýchejte se zeptat rodičů jakou pomoc (ve vztahu ke školní prosperitě svého dítěte) by od Vás potřebovali.
- Neočekávejte, že všichni rodiče budou mít ke škole kladný vztah.
- Setkání učitele s rodiči by měla být časově přiměřená (většinou spíše krátká) a jejich závěr by měl vyznít pozitivně.
- Rodiče za Vámi přišli kvůli svému dítěti. Neporovnávejte před nimi děti a nemluvte s nimi o jiných žácích.
- Na rozhovor s rodiči se dobře připravte. Myslete na to, že jste po celou dobu setkání s rodiči stále v zaměstnání a vystupujte profesionálně.
- Na přivítanou rodičům podejte ruku, usmějte se a očima navažte kontakt.
- S rodiči, kteří nemohou přijít do školy, promluvte telefonicky. Neurážejte se, že v den, ve kterém jste si Vy udělali čas na ně, oni ho neměli.
- Vyvarujte se obsáhlých rozmluv o sobě, o svém osobním životě a o svých problémech.
- Nemluvte jen o nepříjemných věcech. Začněte něčím pozitivním a také něčím nadějným skončete. Pamatujte si zásadu, že dřív než řeknete něco negativního, je třeba mluvit o věcech pozitivních.
- Neslibujte rodičům pod nátlakem něco, čeho byste mohli později litovat.
- Pokud se budou rodiče ptát na skutečnosti, které Vám nejsou v dané chvíli známy, sdělte jim, že poskytnete požadovanou odpověď později, až budete mít k dispozici potřebné údaje.

- Nepoučujte rodiče. Rodičům i Vám záleží na tomtéž – aby dítě dobře prospívalo a přiměřeně akceptovalo také celkové působení školního prostředí.
- Uvažte, ve kterých závažných případech může být užitečná (nebo nezbytná) stručná písemná dokumentace k tomu, co se stalo, koho se to týká a jak bude záležitost řešena. Kopii zápisu by měli mít k dispozici také rodiče a vedení školy.
- S rodiči, kteří jsou pracovně zaneprázdněni, si dohodněte individuální způsob vzájemné komunikace.
- Zveřejněte hodiny, ve kterých Vám mohou rodiče volat do školy (případně domů).
- Pokud jsou rodiče rozvedeni, zeptejte se jich, jestli chtějí dostávat zprávy každý zvlášť.
- Vždy když s rodiči hovoříte, nezapomeňte jim říct, co jejich dítě umí a jaké má přednosti.
- Nezapomínejte také, že jste vzdělaní specialisté v oboru a umíte pracovat s dětmi. Předkládejte rodičům konkrétní návrhy, ale vždy připouštějte jiná možná řešení.
- Při setkání s rodiči příležitostně připomínejte, že rodiče, žáci a učitelé tvoří trojúhelník, který přestává mít smysl, jestliže u něj jedna část chybí nebo je nefunkční.